

IKONOGRAFIE OBLÉHÁNÍ PRAHY ŠVÉDSKÝMI VOJSKY V ROCE 1648 V DÍLE M. MERIANA

Eliška Kvěchová – Václav Matoušek

Předložená studie¹ je dalším výstupem dlouhodobého projektu studia rytin bojišť třicetileté války v Čechách v díle basilejského, resp. frankfurtského rytce a nakladatele M. Meriana (1593–1650).² Jedná se o rytiny publikované v dílech *Theatrum Europaeum* a *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Většina ze dvou desítek rytin již byla analyzována a v rámci našeho projektu publikována. Je proto možné již dnes říci, že vstupní hypotéza projektu, že rytiny z Merianova nakladatelství zobrazují bojiště relativně velmi věrně, byla opakovaně kladně ověřena. V aktuální etapě projektu se proto spíše soustředíme na zodpovězení dílčích otázek, směřujících k odpovědi, jak konkrétně Merianovo nakladatelství transformovalo válečnou realitu do obrazové podoby.³

1. HISTORICKÝ KONTEXT

Obléhání Prahy švédskými vojsky v roce 1648 je jedním ze základních stavebních kamenů českého národního mýtu. Jako takové bylo již opakovaně zpracováno a publikováno. Omezíme se proto pouze na stručné připomenutí základních faktů.

Po nezdařených pokusech o dobytí Prahy v letech 1639 a 1647 zahájili Švédové další tažení na Prahu na jaře roku 1648. 17. května 1648 u Zusmarshausenu porazily spojené švédské a francouzské oddíly bavorsko-císařskou armádu. Švédský vrchní velitel, maršál C. G. Wrangel poté vyslal do Čech asi 3 000 jezdců vedených generálem H. Ch. Königsmarckem. Zemské hranice překročili Švédové 5. června u Horšovského Týna a pokračovali dále přes Stříbro, Sokolov a Cheb do německého Weidenu. 15. července však již stáli opět u Chebu. Z Chebu se švédská jízda přesunula k Plzni, kde počkala na oddíly pěchoty. 24. července padl do rukou Švédů Rakovník. Vzápětí, v noci z 24. na 25. červenec překonali Švédové úspěšně pražské hradby v prostoru Strahova a obsadili Hradčany a Malou Stranu. Souběžně s Königsmarckem vpadl ze Slezska do Čech další švédský generál A. Wittenberg. Přes Náchod, Hradec Králové a Chlumeck nad Cidlinou, přitáhla Wittenbergova armáda 30. července k východnímu okraji Prahy a zahájila na město dělostřeleckou palbu. Od počátku však oslabovali Švédové svoje síly loupežnými výpravami do vzdálených končin Čech.

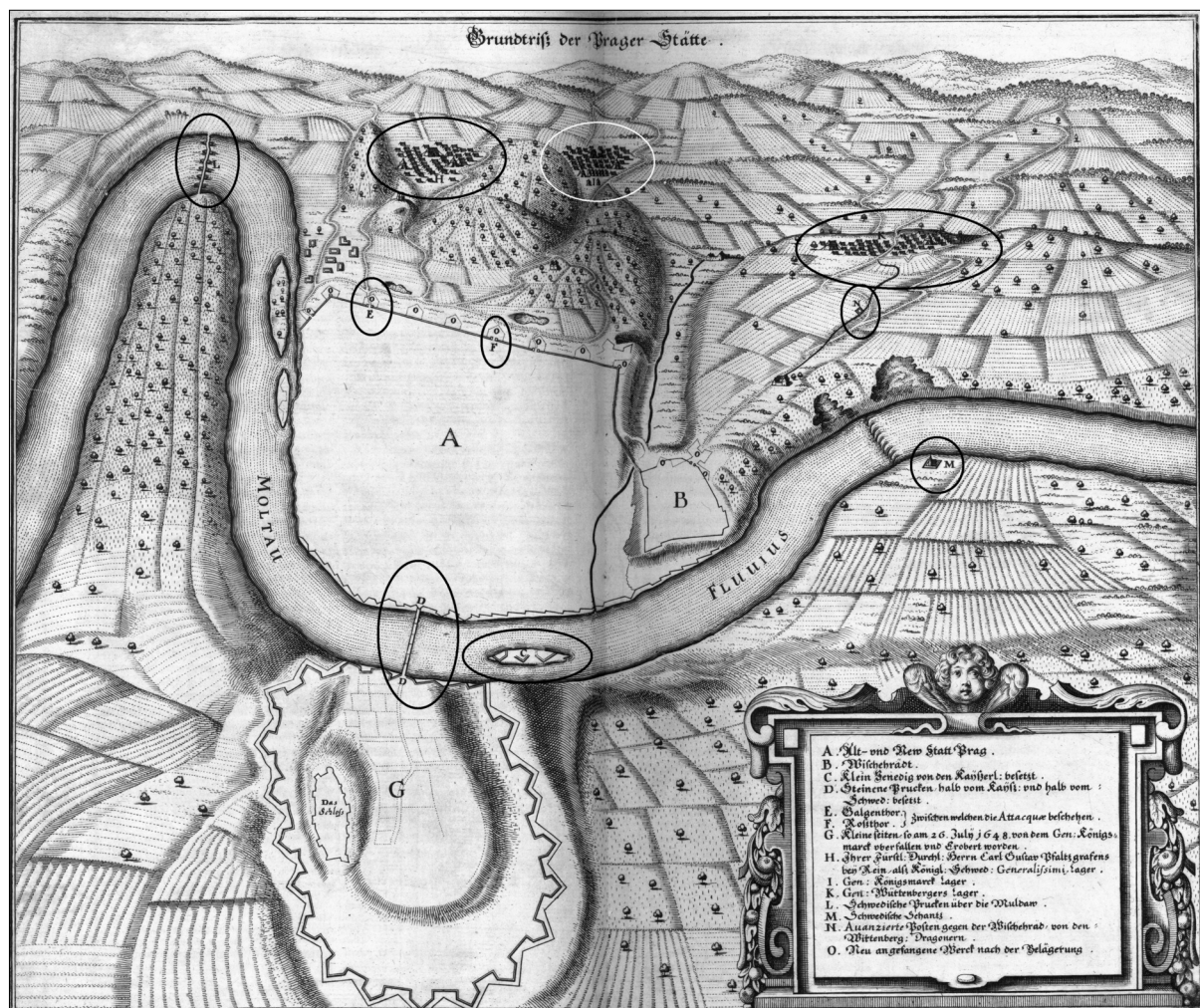
4. října dorazila k Praze třetí švédská armáda vedená generalissimem falckrabětem Karlem Gustavem. 24. října byl v Münsteru a Osnabrücku podepsán vestfálský mír. Švédové se však v Praze snažili podpis mírové dohody utajit. Obléhání pokračovalo dále. Příměří bylo v Praze uzavřeno teprve 7. listopadu. Mírové podmínky však byly dojednávány na Karlově mostě ještě 29. listopadu. Hradčany a Malou Stranu opustili Švédové až 30. října 1649 (podrobně k obléhání Prahy *Líva 1948*; v širším kontextu např. *Englund 2000*, 470n).

---

¹ Studie vznikla v rámci výzkumného záměru FHS UK Antropologie komunikace a lidské adaptace MSM 0021620843.

² Studie vznikla na základě bakalářské práce E. Kvěchové (2009). Za cenné informace děkujeme P. Zelenkové z Národní galerie v Praze.

³ V časopise *Archeologie ve středních Čechách* byly dosud publikovány analýzy ikonografických pramenů k bitvě u Jankova 1645 (*Altová – Alt – Matoušek – Šimek 2007*), obléhání Tábora v letech 1621 a 1648 (*Blažková – Matoušek 2008*), bitvě u Přísečnice 1641 (*Matoušek – Klečková 2009*), obléhání Chebu 1647 (*Matoušek – Boháč 2010*), postupu císařské armády přes Labe u Kolína (*Matoušek – Soudná – Zimová 2010*) a obléhání Brna v roce 1645 (*Blažková – Matoušek 2011*).

Obr. 1. Plán obležené Prahy v roce 1648. *Theatri Europaei* sechster und letzter Theil. Frankfurt am Main (Schleder 1663, mezi s. 338 a 339). Zvýrazněny významné prvky: nahoře zleva L – švédský pontonový most; H – tábor falckraběte Karla Gustava; I – tábor generála Königsmarcka; K – tábor generála Wittenberga; pod ním N – pozice wittenbergových dragounů; v opevnění Nového Města E – Horská brána; F – Koňská brána; na Vltavě D – Kamenný/Karlův most; C – ostrov Malé Benátky/dnešní Střelecký ostrov; na levém břehu v prostoru Zlíchova (?) M – švédské opevnění

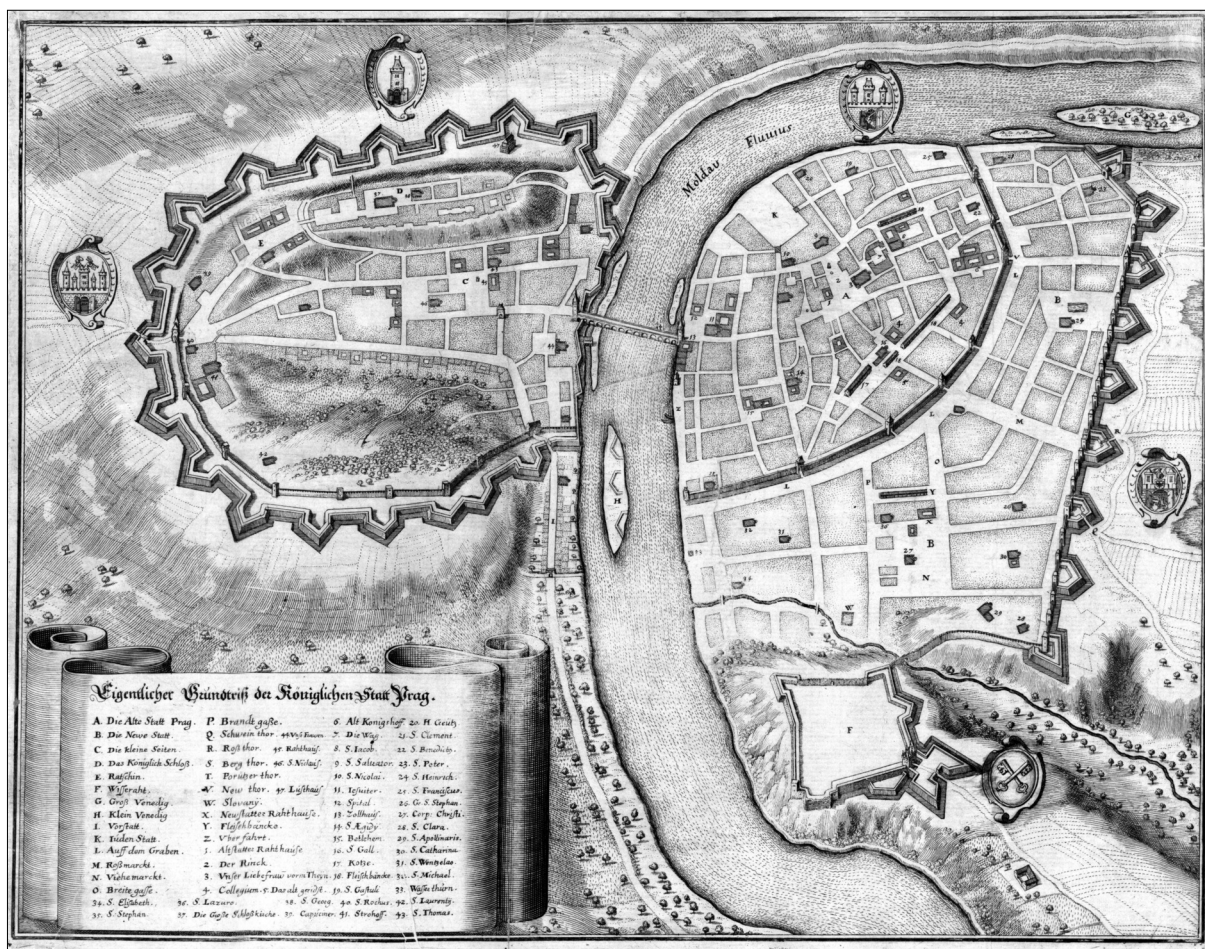
2. IKONOGRAFICKÉ PRAMENY

2.1.

Nejprve se budeme věnovat třem rytinám publikovaným v 6. svazku publicistického díla *Theatrum Europaeum*. Ve vydání z roku 1663 se rytiny nacházejí mezi s. 338 a 339.

Prvá rytina je označena jako Půdorys pražských měst (Grundriß der Prager Stätte) – obr. 1. Pouze z legendy v pravém dolním rohu se dozvídáme, že se plán vztahuje k obléhání Prahy švédským vojskem v roce 1648. Rytina není signována.

Text legendy: A. Staré a Nové město Pražské (Alt- und Neu Statt Prag); B. Vyšehrad (Wischehrädt); C. Ostrov Malé Benátky obsazený císařskými (Klein Venedig von den Kaißerl: besetzt); D. Kamenný most z poloviny obsazený císařskými a z poloviny Švédy (Steinere Brucken halb vom Kayss: und halb vom: Schwed. Besetzt); E. Horská brána (Galdenthor); F. Koňská brána (Koňská brána) mezi nimiž proběhl útok (zwischen welchen die Attacuae beschehen); G. Malá Strana, která byla dne 26. července 1648 přepadena a podmaněna generálem Königsmarckem (Kleine Seiten so am 28. Juli 1648 von dem Gen: Königsmarck uberfallen und Robert worden); H. Ležení Jeho knížecí Milosti Karla Gustava, falckého hraběte z Porýní, švédského královského generála (Ihrer Fürstl: Durchl: Herrn Carl Gustav bey Rein/alss königs: Schwed: generalisimi Lager); I. Tábor/ležení generála Königsmarcka (Gen: Königsmarck Lager); K. Ležení generála Wittenberga (Gen: Wittenbergers Lager); L. Švédský most přes Vltavu (Schwedische

Obr. 2. Plán Prahy v díle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (Zeiler 1650)

Brucken über die Muldaw); M. Švédské opevnění (Schwedische Schantz); N. Předsunuté pozice Wittenbergových dragounů proti Vyšehradu (Auanzierte Posten gegen der Wischehrad, von den Wittenberg: Dragonern); O. Bastiony obnovené po obléhání (Neu angefangene Werck nach der Belägerung).⁴

2.1.1. Zobrazení města a městského opevnění

Praha a její okolí je na rytině zachyceno z vysokého šikmého pohledu od západu k východu. Město samotné je zobrazeno formou velmi zjednodušeného půdorysného plánu. Uvnitř oválného věnce hradeb je na levém břehu Vltavy zobrazen na vyvýšené poloze zvláště Pražský hrad (Das Schloss) a pod ním je schematicky naznačena do značné míry smyšlená parcelace Malé Strany (G). Realitě se blíží pouze komunikace vycházející od Karlova mostu k Pražskému hradu. Prostor Starého a Nového Města pražského je zobrazen bez jakékoliv vnitřní zástavby.

Specifický problém představuje zobrazení městského opevnění. Na počátku třicetileté války chránilo Prahu pouze gotické opevnění, které bylo postupně doplňováno jednoduchými předsunutými zemními bastiony (podle projektu A. Borriho z roku 1638). Modernizace hradebního systému postupovala pomalu. Do konce války bylo opevnění Hradčan a Malé Strany doplněno o 24 bastionů, hradby Nového Města Pražského doplnilo 5 bastionů (k vývoji pražského opevnění v průběhu třicetileté války *Kupka 2008*, 130–155). Na analyzované rytině rozeznáváme na opevnění Hradčan a Malé Strany 21 bastionů, na opevnění Nového Města 9 bastionů. Tyto počty se shodují s počty bastionů na plánu Prahy v díle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (Zeiler 1650), které bylo rovněž produktem Merianova nakladatelství (obr. 2). Plán Prahy v *Topographii* je sice mnohem podrobnější, přesto podobnost s plánem v *Theatru* je zjevná. Včetně zjednodušení linie opevnění Nového Města, která je na obou plánech znázorněna jako přímka. Ve skutečnosti byl průběh opevnění prohnutý do mírného oblouku.

⁴ Překlad všech legend E. Kovalda.

2.1.2. Zobrazení vodních toků

Dominantním prvkem obrazu je řečiště Vltavy. Autor vcelku věrně vystihl charakteristické esovité meandrování řeky. Opět pozorujeme nápadnou podobnost s rytinou v *Topographii*. Na obou rytinách nacházíme dnešní Střelecký ostrov (Malé Benátky – C) a ostrov Štvanici s menším ostrovem proti proudu, při pravém břehu. Oproti plánu v *Topographii* schází na plánu v *Theatru* při levém břehu ostrov Kampa a při protilehlém břehu další menší ostrov. Přejít přes řeku zajišťují dva mosty. S pomocí legendy lze identifikovat „kamenný most“ /dnes Karlův most (D) a švédský pontonový most (L) spojující prostor Libně a Holešovic. Před Prahou, v prostoru dvou skal nebo lomů na pravém břehu je zobrazen jez. Ověření věrohodnosti zobrazení jezu je problematické.

Plány v *Topographii* i v *Theatru* shodně zobrazují mezi Novým Městem a Vyšehradem potok Botič (ani na jednom z plánů ovšem není potok jmenovitě uveden). Nejasná je identifikace dalšího potoka, který je částečně vyznačen v prostoru mezi táborem generála Wittenberga a postavením Wittenbergových dragounů zhruba v prostoru dnešní Pankráce.

2.1.3. Zobrazení morfologických poměrů a vegetačního pokryvu

Na levém vltavském břehu jsou v pravém dolním rohu stínováním naznačeny svahy Petřína, vlevo pak ostrožna Pražského hradu a členitost Malé Strany. Zobrazení Letné, Holešovic a snad i části Dejvic a Bubenče v levé části plánu prozrazuje, že o tomto prostoru měl autor jen velmi povrchní informace. Na pravém břehu se za hranicemi Nového Města zvedá členitá soustava Žižkova a Vinohrad. Realitě odpovídá protáhlý hřbet vrchu Vítkova. Jižně položené partie Žižkova a Vinohrad již příliš věrohodné nejsou. Věrohodná je oproti tomu plošina dnešní Pankráce. Kompozici uzavírá na východě zcela smyšlený kopcovitý horizont (k věrohodnosti zobrazených morfologických poměrů srv. 3D model na *phototab. 8:1*).

Stejně jako na ostatních batailistických rytinách je i na plánu obléhání Prahy zobrazení vegetačního pokryvu redukováno na prosté grafické symboly /mapové značky (ke grafickým značkám na Merianových rytinách např. *Matoušek 2006, 124–128, obr. 27*). Na plánu rozeznáváme čtyři druhy schematického zobrazení vegetace. Největší plochu v okolí města pokrývají ikony polí, místy s ojedinělými listnatými stromy. Prostor Letné, Petřína, Žižkova, Vinohrad i straně nad řekou od Vyšehradu proti proudu Vltavy pokrývají ikony vinohradů (?) s vyšší hustotou stromů. Vegetace prostoru dnešní Tróje, podél Botiče a část Smíchova má charakter pásů nízkých křovin, místy s ojedinělými stromy. Konečně soustava kopců na horizontu je pokryta rozsáhlými lesními porosty.

Není pochyb, že zobrazení vegetace má ikonický charakter a bylo by více než ošidné chápat je jako hodnověrnou detailní informaci o stavu pražského okolí v polovině 17. století. Na druhé straně naznačený charakter příměstské vegetace odpovídá písemným informacím. Je ovšem třeba připomenout, že rytina skutečnost nepokrytě idealizovala – koncem třicetileté války byla soustava zemědělských usedlostí v okolí Prahy ve značně devastovaném stavu (k tomu podrobně *Fialová 1973a,b*).

2.1.4. Zobrazení sídel, pozemních komunikací a vojenských prvků

K ověření věrohodnosti zobrazených sídel a pozemních komunikací jsme využívali srovnání s příslušnými listy 1. (listy 107 a 108) a 2. vojenského mapování (listy II-8 a III-8) a s mapovými listy stabilního katastru (*Laštovkovi 2005*). S pomocí zmíněných kartografických pramenů lze bez potíží identifikovat celou soustavu pozemních komunikací, kterou pozorujeme v horní polovině plánu.

Z prostoru Poříčské brány vychází podél pravého břehu řeky cesta směřující přes dnešní Karlín na severovýchod. V prostoru dnešní Palmovky se větví na sever směrem na Libeň a Čimice, resp. Prosek a Letňany. Druhá větev pokračuje na východ do Hloubětína.

Jižně od cesty přes Karlín lze identifikovat cestu procházející po jižním úbočí Vítkova v trase dnešní ulice Husitské a Koněvovy dále na Hrdlořezy. Paralelně probíhá cesta přes dnešní Vinohrady na Strašnice k táboru falckraběte Gustava Adolfa. Jižněji pak cesta na Vršovice k táboru generála Königsmarcka. Z Vyšehradské citadely vybíhá směrem jihovýchodním cesta na Pankrác, při níž je mezi Nuslemi a Michlí rozložen opevněný tábor generála Wittenberga. Žádná z cest není na plánu jmenovitě označena.

Sídelní soustava je naznačena jen velmi torzovitě a rovněž anonymně. Největší sídelní soustavu spatřujeme v prostoru dnešního Karlína, ojedinělá stavení v prostoru Vinohrad, Michle a Pankráce.

2.1.5. Dílčí shrnutí

Na základě srovnání plánu s kartografickými prameny i současným plánem Prahy je zjevné, že téměř čtvercová kompozice ve skutečnosti zobrazuje lichoběžníkovitý výřez terénu (*phototab. 8:2*). Je velmi

pravděpodobné, že základní pozorovací body autora plánu tvořily od jihu Dívčí hrady, vrch Petřín, Hradčany a severně od centra Prahy snad i dnešní ostrožna Baba. Do tohoto základního plánu byly druhotně doplněny některé detaily z prostoru za pravým břehem Vltavy (detaily sítě pozemních komunikací, rozmístění vojenských táborů, civilní sídla).

V kontextu souboru batailistických rytin publikovaných nakladatelstvím M. Meriana se plán obléhání Prahy v roce 1648 jeví jako krajně schematický. Zobrazení pražských měst je zredukováno na nepřesný půdorys městského opevnění. Při zobrazování morfologických poměrů se autor omezil jen na povrchní náznak kopcovitého terénu v prostoru Žižkova a Vinohrad. Výraznou složku kompozice tvoří zobrazení vegetačního pokryvu. Jedná se však o soustavu pouhých ikon. Vojenské reálie jsou rovněž silně redukovány na prosté ikony vojenských táborů a předsunutých opevnění. Celkově velmi povrchně zpracovaný plán uzavírá zcela smyšlený kopcovitý horizont.

2.2.

Další dvě rytiny detailně zobrazují situaci v prostoru novoměstské hradby. Nejprve se budeme věnovat rytině označené „Půdorysný plán útoku a příkopů“ (Grundriß von der Attacque und Approcii), která znázorňuje bojové akce severně od Koňské brány (*obr. 3 dole*).

Legenda: A. Obléhačův příkop falckraběte (Pfaltzgraff APPROCHI); B. Horská brána a šance (Das Galgenthor und Schantz); C. Königsmarckův obléhačův příkop (Königsmarck approcii); D. Průlom skrze zbořeného opevnění (Breccien so der Erden gleich gefüllt werden); E. Švédské dělostřelecké baterie umístěné na kopci (Schwed. Batterien auff der Berg); F. Švédské dělostřelecké baterie umístěné na městském opevnění a v jeho blízkosti (Schwed. Batterien auff und neben den Maurn); G. Švédské dělostřelecké baterie ve městě (Schwed. Batterien in der Statt); H. 14 podkopů, kterými se obléhaní bránili podkopům nepříteli (14 Minen so die Beläg. de Feind. durch Contra Minen ver dorben); I. První příkop (Erstes Retrenchament); K. Další příkop (Ander Retrenchament); L. Wittenbergův obléhačův příkop (Wirtenberg. Approcii); M. Koňská brána s bastionem (Rossthör und Schantz); N. Dosud nepoškozené úseky městské hradby (Die Maurn so nit gar gefallt); O. Další nepřátelské podkopy přímo pod císařskou obrannou linií (Andere Feindts Minen so allbereit unter die Kayss. Retrenchament); P. Stanoviště hmoždíře (Stant der Pöller).

Rytina zobrazuje výsek soustavy městského opevnění a přilehlý terén sklánějící se k hradbám od Vinohrad a v levé části okrajově též Žižkova. Jedná se opět o charakteristickou kombinaci šikmého pohledu na krajinu se strohým půdorysem bojové situace. Svahy Vinohrad a Žižkova jsou zobrazeny shodně jako na celkovém plánu obléhání Prahy. Detailní pozorování však odhalí drobné rozdíly. Před hradbami je zřetelně zobrazen pás bez zástavby a obdělávaných pozemků. Spodní část svahů pokrývá soustava polí. Parcely na kopcích, vyplněné hustými svislými čárkami a ojedinělými stromy, představují s největší pravděpodobností vinice.

Válečné prvky jsou redukovány na strohé půdorysy jednotlivých pásů městského opevnění a půdorysy obléhačův příkopů, kterými se k městskému opevnění přibližovali žoldnéři všech tří švédských armád. Strohý plán ožívají pouze trojrozměrné ikony střelících švédských dělostřeleckých baterií a hmoždířů.

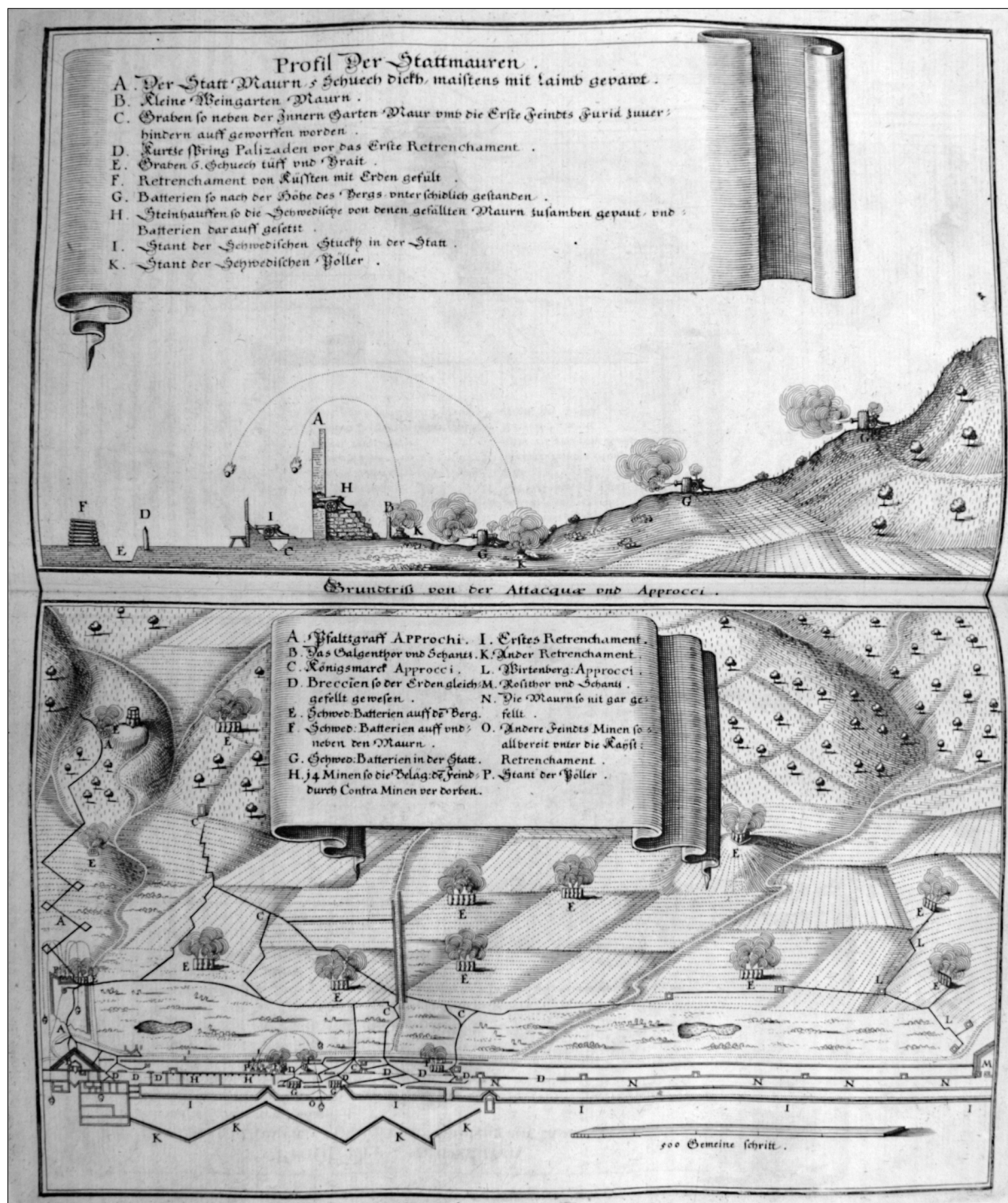
Půdorysný plán doplňuje schematický „Řez městskou hradbou“ (Profil der Stattmauren; *obr. 3 nahoře*).

Legenda: A. Městské hradby o síle 5 stop, většinou spojené hlínou (Der Statt Maurn Schuech diekb maistens mit Laimb Gevant); B. Zdi malého vinohradu (Kleine Weingarten Maurn); C. Příkopy u vnitřního opevnění zahrad, vykopané jako úkryt v případě prvního nepřátelského běsnění (Graben so neben Innern Garten Maur und die Erste Feinds ....; hindern auffgeworfen worden); D. Krátké svislé palisády před první obrannou linií (Kurtze .... Palizaden vor das Erste Retrenchament); E. Příkop pět stop hluboký a široký (Graben 5 Schuech tüff und Breit); F. Opevnění vyplněné zeminou (Retrenchament von küssten mit Erden gefüllt); G. Baterie rozmístěné v různé výšce na kopci (Baterie so nach der Höhe des Bergs unterschiedlich gestanden); H. Hromady kamenů, sestavené Švédy z zbořeného opevnění a na nich usazené baterie (Steinhauften so die Schwedische von denen gefällten Maurn zusamben gevant und Batterien dar auff gesetzt); I. Stanoviště švédského děla/kusu ve městě (Stant der Schwedischen Stuckh in der Statt); K. Stanoviště švédských hmoždířů (Stant der Schwedischen Pöller).

Jedná se o ideální řez situací zobrazenou na půdorysném plánu. V levé části plánu zahrnující městské opevnění se jedná o skutečný řez fortifikací a terénem. V pravé části obrazu je sice také zdůrazněn profil terénu, zároveň se však jedná o pohled na výsek předměstské krajiny s parcelami polí a vinicemi.

2.3.

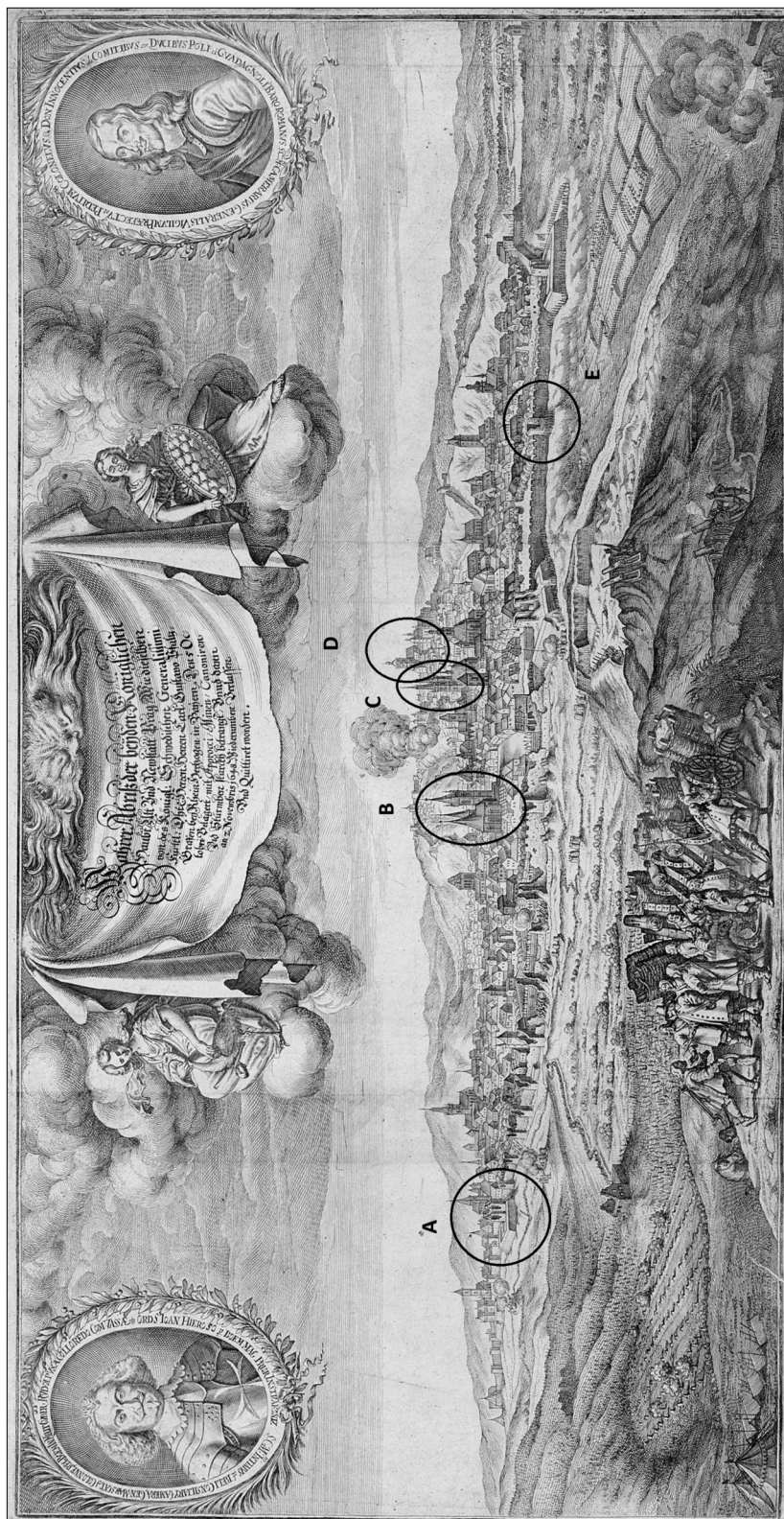
V 6. dílu *Theatra Europaea* (vydání z roku 1663) byly publikovány ještě další dvě rytiny obléhání Prahy v roce 1648 podle předloh Karla Škréty. Těmto rytinám byla, zvláště v odborné umělecko historické literatuře, věnována již opakovaně pozornost (naposledy *Lazarová – Lukas 2002*, obr. 172–173; *Hojda 2011*). V exempláři uloženém ve Strahovské knihovně tyto rytiny dochovány nejsou. Pracovali jsme proto s volnými listy, které jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy.

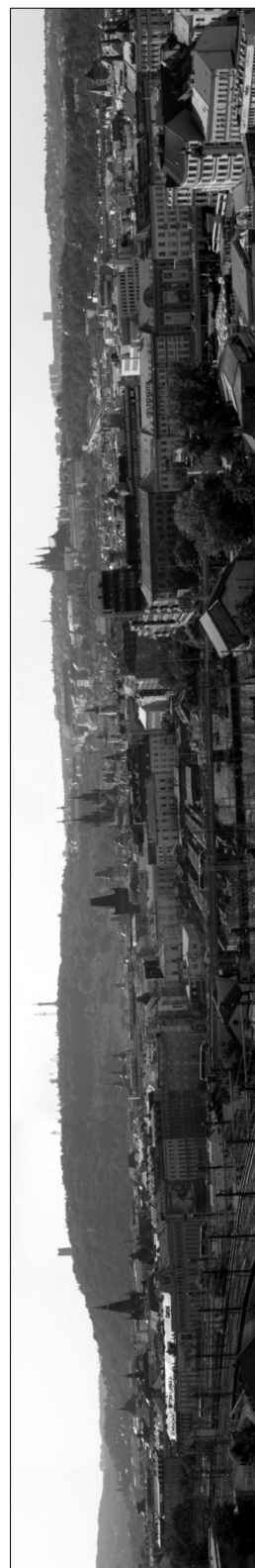
Obr. 3. Detail úseku mezi Horskou a Koňskou branou (dole), doplněný ideálním řezem švédské obléhací soustavy v tomto prostoru (nahore). *Theatri Europaei sexster und letzter Theil.* Frankfurt am Main (Schleder 1663, mezi s. 338 a 339)

2.3.1.

Pod signaturou G 32A je v Archivu hlavního města Prahy uložena veduta Prahy s motivem obléhání v roce 1648 (obr. 4). V draperii nad Prahou je umístěn nápis: „Pravdivý obraz obou královských hlavních měst, Starého a Nového Města Prahy, jak je král, švédský generalisimus kníže Karel Gustav falckrabě rýnský, vévoda Bavorský 5. října obléhal, útočil minami a kanóny, a potom 2. listopadu roku 1648 po vyplacení zase opustil“.⁵ Po stranách veduty jsou v horní části dva oválné portrétní medailony. Vlevo je

Obr. 4. Rytina veduty obléhané Prahy podle K. Škréty. Zvýrazněné objekty: A – Koňská brána; B – kostel sv. Jindřicha a sv. Kunhuty; C – Týnský chrám; D – Pražský hrad; E – Horská brána. Archiv hl. m. Prahy sig. G 32A

Obr. 5. Současný pohled z vrchu Vítězka směrem na západ. Foto E. Kvěchová

vyobrazen Rudolf hrabě Colloredo-Wallsee, od roku 1638 císařský velící generál v Čechách. Po švédském vpádu na Hradčany a Malou Stranu se mu podařilo v noční košili prchnout na Staré Město. Vpravo je portrét generála Dona Innoceza Conti, markýze z Quadagnoly a vévody z Puly, pověřeného v průběhu obležení řízením opevňovacích prací. Vlevo dole je text *Carlo Screti del.*, vpravo dole *M. Merian excudit.*

⁵ Volný překlad z němčiny E. Kvěchová a V. Matoušek.

Ústředním motivem veduty je Praha, zobrazená od východu. Skupina vojáků u baterie čtyř děl namířených na město uprostřed prvního plánu veduty upřesňuje základní pozorovací stanoviště autora, kterým byla západní ostrožna vrchu Vítkova. Pro posouzení věrohodnosti veduty je klíčová identifikace relativně snadno ověřitelných prvků městské zástavby, fortifikace, sítě pozemních komunikací, výrazných objektů členitého terénu, jakož i zobrazení řeky. Po zkušenosti s analýzami dalších batailistických výjevů publikovaných M. Merianem budeme i v tomto případě testovat předpoklad, že veduta znázorňuje pohled na město relativně přesně (srv. pozn. 3).

2.3.1.1. Zobrazení města a jeho opevnění

Uprostřed nad městem rozeznáváme zřetelně Pražský hrad (D), resp. rozestavěný chrám sv. Víta a věže baziliky sv. Jiří. Vpravo od Pražského hradu lze bez potíží identifikovat letohrádek královny Anny, vlevo od hradu Strahovský klášter. Věrohodné jsou rovněž fortifikační linie na Petříně i severovýchodně od Pražského hradu.

Na Starém Městě dominují centru Prahy vysoké věže Týnského chrámu (C). Vlevo od nich, blíže k pozorovateli, vidíme kostel sv. Jindřicha a sv. Kunhuty a za ním zvonici kostela, dnes známou spíše pod názvem Jindřišská věž (B). Volnou plochu rozkládající se od kostela až k hradbám interpretujeme jako Senný trh, resp. Senovážné náměstí. Bylo by nepochybně možné v pokusech o identifikaci dalších staveb pokračovat, pro potřeby naší studie se však omezíme pouze na tyto body. I ze stručného výčtu je zjevné, že zobrazení městské zástavby je vysoce věrohodné a realistické.

Srovnáme-li zobrazený úsek Novoměstského opevnění s Jütnerovým plánem Prahy z roku 1816 a s mapou stabilního katastru z let 1840–1842, pak můžeme na vedutě identifikovat i prostor vymezený Koňskou bránou (A) a Horskou bránou (E), v němž probíhaly boje o Nové Město pražské.

2.3.1.2. Zobrazení morfologie, vodních toků a vegetace

Stejně jako všechny ostatní batailistické výjevy třicetileté války zachycuje veduta polygonální výsek krajiny (*fototab. 8:3*). Morfologické poměry jsou zobrazeny velmi výrazně a dramaticky. Srovnání veduty s fotografiemi pořízenými z Vítkova a Riegrových sadů (*obr. 5*) naznačuje, že Škréta realitu, v souladu s dobovými zvyklostmi, poněkud zdramatizoval a podřídil výstavbě kompozice tak, aby zadnímu plánu dominoval Pražský hrad. Rozmístění vrchů nad Smíchovem i umístění letenské pláně však souhlasí. Kopcovitý terén na horizontu je však již zcela smyšlený. Zcela vpravo, za Poříčskou bránou, spatřujeme krátký úsek Vltavy, pravděpodobně s ostrovem Štvanice.

V předním plánu, z míst odkud Škréta Prahu pozoroval, rozeznáváme klesající západní ostroh vrchu Vítkova, osazený třemi dělostřeleckými bateriemi. Jižně od Vítkova vidíme klesající svahy Vinohrad. Na svazích jsou rozesety vinohrady, vidíme též jeden pokácený sad a nad ním ve stráni část vojenského tábora. Severně od Vítkova, v prostoru západní části dnešního Karlína jsou ohrazené plochy drobných polí a sadů. Podél hradeb až k řece se táhne pás křovinaté neobdělané půdy.

2.3.1.3. Zobrazení válečných prvků a pozemních komunikací

Dominantní scénou v prvním plánu veduty je dělostřelecká baterie s početnou skupinou osob. Další dvě dělostřelecké baterie jsou rozmístěny po svahu dolů a v nejzazší části ostrožny vidíme opuštěné polní opevnění, redutu. V neobdělávaném pásu před hradbami jsou rozestavěny další dělostřelecké baterie i opuštěné skupiny gabionů, pravděpodobně také dělostřelecká stanoviště. Dvě dělostřelecké baterie jsou umístěny přímo v pobořených hradbách a pálí do města. Mezi jednotlivými stanovišti probíhají sapy – přibližovací, resp. obléhací zákopy. Na vedutě spatřujeme také pozemní komunikaci, která postupuje od Horské brány podél severního úpatí vrchu Vítkova.

Zobrazená situace plně odpovídá anonymním rytinám, které jsme komentovali výše. Škrétova veduta pouze upřesňuje, že komunikace klikatící se na anonymním plánu obležené Prahy od Koňské brány na Vinohrady byla ve skutečnosti švédským přibližovacím zákopem.

2.3.2.

Pod signaturou G 3745 je v Archivu hl. m. Prahy uložen další grafický list K. Škréty s motivem obléhání Prahy v roce 1648 (*obr. 6*). Nad bitevní scénou se vznáší stuha s nápisem „Bestürmung der Prager Stätte 1648“. V pravém dolním rohu je rytina signována *Carlo Scretta delin.*, uprostřed dole je uveden vydavatel: *M. Merian excudit.*

Bitevní scéna zobrazuje opět prostor mezi Koňskou a Horní bránou. Tentokrát sledujeme bojiště ve směru od jihu na sever. Vlevo za hradbami identifikujeme kostel sv. Jindřicha a sv. Kunhuty. Především

Obr. 6. Rytina bojů o Novoměstské hrady v úseku mezi Koňskou a Horskou bránou. Podle K. Škréty. Archiv hl. m. Prahy G 3745

vnitřní pás hradeb je obsazen obránci. Od Vinohrad postupují po zemi i obléhacími okopy útočníci. Na západních svazích Vítkova pozorujeme již dobře známou soustavu dělostřeleckých baterií a polních opevnění. Ohnisko zobrazované scény můžeme bez větších obtíží lokalizovat do prostoru dnešních Vrchlického sadů, Hlavního nádraží na straně východní a přilehlého úseku Opletalovy ulice na straně západní. Jak konstatoval již Z. Hojda (2011), zobrazení pražské zástavby a hradebního systému má vysokou dokumentační hodnotu. Oproti tomu zobrazení vrchu Vítkova i vzdáleného členitého horizontu za řečištěm Vltavy je již více poplatné dobovým konvencím, které „vyžadovaly“ uzavírat válečné výjevy do dramatických přírodních kulis.

Ačkoliv na obou grafických listech podle Škrétových předloh vidíme především útočící švédskou armádu, je z nápisů a dalších prvků evidentní, že obrazy jsou míněny primárně jako oslava hrdinného odporu Pražanů a jejich vůdců a zároveň i oslava celého města jako neochvějné bašty katolicismu.⁶ Již jsme naznačili, že na Škrétových dílech spatřujeme určitou nadsázku a uměleckou licenci. V kombinaci s anonymními rytinami publikovanými v *Theatru Europaeu* však vytvářejí velmi podrobné, důkladné a plastické obrazové svědectví, jaké nemá v souboru batailistických výjevů publikovaných M. Merianem obdoby.⁷

3. ZÁVĚRY

Jedinečnost obrazové výpovědi rytin publikovaných v *Theatru Europaeu* vynikne ještě více při konfrontaci s prameny písemnými. Z podrobného popisu obléhání Prahy v létě roku 1648 vyplývá, že ikonografické prameny zachycují závěrečnou etapu bojů o město od počátku srpna do počátku listopadu (Líva 1948, 59–87).

Akce byla zahájena 1. srpna výstavbou mostu mezi Holešovicemi a Libní, po němž z Königsmarckova tábora přešla na pravý břeh jízda, aby se spojila s Wittenbergovou armádou položenou od 30. července mezi Vysočany a Hloubětínem. Počínaje 3. srpnem zahájily spojené Königsmarckovy a Wittenbergovy oddíly bojové akce na pravém břehu Vltavy. Po příchodu armády falckraběte Karla Gustava zesílil od

⁶ V tomto směru lze výjevy obléhané Prahy plně srovnávat se sérií plánů a obrazů obléhání Brna Švédy v roce 1645 (srv. Blažková – Matoušek 2011).

⁷ Podrobnou analýzu obou grafických listů podle Škrétových předloh provedl Z. Hojda (2011). Upozorňuje rovněž na zjevnou příbuznost veduty s obdobnou Škrétovou vedutou Prahy (prostou však válečných prvků), kterou M. Merian publikoval v roce 1652 v díle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (Zeiler 1650).

4./5. října systematický nápor Švédů na opevnění Nového Města v úseku mezi Horskou a Koňskou bránou. Švédské aktivity vrcholily 13. října, kdy byli Pražané vystaveni nejtěžší dělostřelecké palbě a městské opevnění bylo na dvou místech prolomeno. Obránci však i tento nápor úspěšně přečkali.

31. října začali Švédové stahovat dělostřelecké baterie zpět do tábora falckraběte Karla Gustava rozloženého za Židovskými pecemi. Během 1. a 2. listopadu opustila obléhací zákopy i švédská pěchota. Následujícího dne pak odtáhla švédská armáda na pravém vltavském břehu směrem k Brandýsu. Nápor na Staré a Nové Město pražské však neskončil. Königsmarckovy oddíly ohrožovaly z prostoru Hradčan a Malé Strany pravobřežní aglomeraci až do konce listopadu.

Otázku, proč právě na útok z prostoru Žižkova a Vinohrad se soustředila tak velká pozornost Merianova nakladatelství, můžeme zodpovědět jen s určitou pravděpodobností. Mnohé napovídá vojensko-strategická situace v Praze v létě a na podzim 1648. Königsmarckovo vojsko sice vtrhlo do Prahy již v noci ze 24. na 25. červenec. Efekt překvapivého bleskového útoku však švédští žoldnéři vzápětí rozmělnili v rabování Hradčan a Malé Strany, čímž poskytli obráncům Starého a Nového Města dostatečný prostor ke zformování účinné obrany. Ostřelování pravého břehu z Hradčan a útoky přes Karlův most nebyly dostatečně účinné. Teprve obklíčení Prahy, resp. otevření fronty proti Novému Městu zhruba v délce 1 km podstatně šance útočníků zvýšilo. Spojené oddíly generála Königsmarcka, generála Wittemberga a falckraběte Gustava Adolfa využívaly výhodnou situaci v blízkosti novoměstského opevnění. V členitém terénu Žižkova, Vinohrad a údolí Botiče bylo možné bezpečně rozložit, resp. ukrýt základní tábory. Žižkovské a vinohradské stráně pokryté vinicemi, sady a v dolních partiích poli a prázdnými nezastavěnými plochami nabízely dobrý přehled a relativně snadný postup až k hradbám, nemluvě o výhodných pozicích pro umístění dělostřeleckých baterií. Pravděpodobnost účinného protiútku obránců města byla velmi malá. Obránci Nového Města byli v podstatě předem odsouzeni k pasivní obraně nepřilíš dokonalého fortifikačního systému.

Útok z prostoru Žižkova a Vinohrad proto znamenal pro Staré a Nové Město podstatně větší nebezpečí, než útoky z Hradčan a Malé Strany. Pravděpodobně z tohoto důvodu doboví komentátoři a dokumentátoři přikládali bojům o novoměstské hradby tak vysoký význam. Neúspěch švédské ofenzivy lze pochopit v obecných souvislostech třicetileté války. Švédské obléhání Prahy je učebnicovým příkladem slabin tehdejších obvyklých vojenských praktik: nekoordinovaný postup jednotlivých armád a oddílů, hraničící někdy až v konkurenční boje jednotlivých velitelů, primárně kořistnický a loupeživý charakter válečných operací výrazně zastiňující strategicko-taktické i politické cíle vedení války a v neposlední řadě i vysoká náročnost na udržení akceschopnosti velmi početných armád. Jakmile se armáda příliš vzdálila od své mateřské základny a „vyjedla a spásla“ dosažitelné okolí polního tábora, nezbývalo, než opustit bojiště, bez ohledu na aktuální bojovou situaci.

Dlouhé a intenzivní obléhání Prahy muselo nepochybně, zvláště v úseku mezi Koňskou a Horskou bránou vytvořit velmi důkladný archeologický záznam jak v bezprostředním okolí hradeb, tak na přílehlých svazích dnešního Žižkova a Vinohrad. Postupný zánik archeologických situací probíhal ve dvou základních etapách. Nejprve od poloviny 17. století do první třetiny 18. století v důsledku výstavby (téměř) souvislého pásu bastionového opevnění. Další etapa je spojena s postupnou proměnou Prahy na moderní industriální velkoměsto, zahájenou v polovině 19. století. Ve sledovaném prostoru byla nejprve vybudována dvě důležitá nádraží parostrojní železnice – nádraží Praha (dnes Masarykovo nádraží) slavnostně otevřené v srpnu roku 1845 a Nádraží císaře Františka Josefa (dnes Hlavní nádraží) zprovozněné na konci roku 1871. Sady a vinohrady na svazích dnešního Žižkova a Vinohrad začaly být intenzivně zastavovány především od 60. let 19. století. Nelze vyloučit, že ojedinělá torza nedotčených archeologických situací se na některých místech zachovala dodnes. Největší dochovaný komplex by bylo možné očekávat v prostoru dnešních Riegrových sadů, torza původní rozsáhlé soustavy soukromých a veřejných sadů, vznikajících na místech původních zemědělských usedlostí zejména na přelomu 18. a 19. století.

PRAMENY

Schleder, J. G. 1663: *Theatri Europaei sechster und letzter Theil*. Frankfurt am Main.

Zeiler, M. 1650: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Frankfurt am Main.⁸

⁸ Pracovali jsme s výtisky uloženými v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

LITERATURA

- Altová, B. – Alt, J. – Matoušek, V. – Šimek, J. 2007: Krajinná panoramata bitvy u Jankova v Theatru Europaeu, Archeologie ve středních Čechách 11, 589–633.
- Blažková, T. – Matoušek, V. 2008: Plány obléhání města Tábora v době třicetileté války, Archeologie ve středních Čechách 12, 849–869.
- Blažková, T. – Matoušek, V. 2011: Plány obléhání Brna v roce 1645 ve světle mezioborového studia, Archeologie ve středních Čechách 15, 609–621.
- Englund, P. 2000: Nepokojná léta. Historie třicetileté války. Praha.
- Fialová, L. 1973a: Charakteristiky pražských příměstských usedlostí a jejich vývoj, Acta Universitatis Carolinae, Geographica 1, 27–53.
- Fialová, L. 1973b: Vznik a dnešní stav pražských příměstských usedlostí a jejich vývoj, Acta Universitatis Carolinae, Geographica 2, 47–72.
- Hojda, Z. 2011: Švédové před Prahou a Karel Škréta. In: L. Stolárová (ed.), Karel Škréta a malířství 17. století v Čechách a Evropě. Sborník příspěvků z odborného kolokvia pořádaného Národní galerií v Praze v klášteře sv. Anežky České ve dnech 23.–24. března 2010. Praha, 139–146.
- Kupka, V. 2008: Pražská opevnění. Praha.
- Kvěchová, E. 2009: Obléhání Prahy v roce 1648 ve světle ikonografických pramenů. Nепublikovaná bakalářská práce. Fakulta humanitních studií UK Praha.
- Lašfovskovi, B. a M. 2005: Plán Prahy podle indikačních skic stabilního katastru (1840–1842). Praha.
- Lazarová, M. – Lukas, J. 2002: Praha. Obraz města v 16. a 17. století. Soupis grafických pohledů. Praha.
- Líva, V. 1948: Bouře nad Prahou aneb Švédové před Prahou a v Praze 1648. Praha.
- Matoušek, V. 2006: Třebel. Obraz krajiny s bitvou. Praha.
- Matoušek, V. – Boháč, J. 2010: Plány obléhání Chebu v roce 1647 v díle Theatrum Europaeum, Archeologie ve středních Čechách 14, 449–466.
- Matoušek, V. – Klečková, T. 2009: Rytina bitvy u Přísečnice 17. března 1641 v Theatru Europaeu, Archeologie ve středních Čechách 13, 509–516.
- Matoušek, V. – Soudná, T. – Zimová, R. 2010: Rytina Kolína z roku 1640 v díle Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae, Archeologie ve středních Čechách 14, 915–927.

DIE IKONOGRAPHIE EINER PRAGER UMLAGERUNG DURCH DIE SCHWEDISCHE ARMEE IM JAHRE 1648 IM WERK VON M. MERIAN

Die vorliegende Studie stellt den weiteren Austritt im Rahmen des langfristigen Projektes von dem Studium der Gravierungen von den Schlachtfeldern des Dreißigjährigen Krieges in Böhmen im Werk des Basler, bzw. Frankfurter Graveurs und Verlegers M. Merian (1593–1650) dar. Die Analyse beschäftigt sich mit den Gravierungen der Prager Umlagerung im Jahre 1648, die im 6. Band der publizistischen Werkes Theatrum Europeum veröffentlicht wurden. Es handelt sich insgesamt um 5 Gravierungen, die in zwei Gruppen gegliedert werden können. Die erste Gruppe bilden die anonyme Gravierung eines Plans der Umlagerung aus der hohen breiten Aufsicht in der Richtung W–O (Abb. 1) und das Paar der Gravierungen, d.h. des Grundrissplans und des Schnitts durch die Umlagerungsanlage, wobei hier das Detail der Situation im Raum der Neustadtbefestigung abgebildet ist (Abb. 3). Die Grundrisspläne präsentieren das Beispiel einer sehr vereinfachten Abbildung von den umlagerten Städten. Das Bild der Stadt wird auf den Grundriss der Stadtbefestigung (in diesem Fall eines sehr vereinfachten und ungenauen Systems) und die Anlagen von den Umlagerungsgräbern, welche die vereinfachten Skizzen von den Grundlagern des Angreifers mit den weiteren Teilobjekten (die vorgeschobenen Befestigungen, die Position der artilleristischen Batterien usw.) ergänzen, reduziert. In dem Theatrum Europeum kann eine Reihe von den analogischen Abbildungen, wie die Umlagerung von Olmütz in den Jahren 1643–1644, die Umlagerung von Brünn im Jahre 1645 oder die Umlagerung von Tábor im Jahre 1648 beobachtet werden. Im Unterschied zu den oben erwähnten Beispielen ist die Glaubwürdigkeit, bzw. der Dokumentationswert der Pläne von Prag im Jahre 1648 sehr niedrig. Der Schnitt durch die stufenartige Umlagerungsanlage ist im Kontext der Merians Produktion vollkommen vereinzelt. Aus diesem Grunde kann er schlecht ausgewertet werden.

Den ganz anderen Charakter haben zwei Gravierungen, die auf dem Grunde der Unterlagen von K. Škréta geschaffen wurden (Abb. 4–5). Neben dem unbezweifelten hohen Kunstwert charakterisiert beide Gravierungen auch das hohe Dokumentationsniveau. Die Vedute von Prag, die die umlagerte Stadt in der Richtung O–W abbildet, bringt vorwiegend das getreue Aussehen von Prag in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Die Teilabweichungen in der Abbildung

des Terrains, bzw. des Horizonts wurden durch die zeitgemäßen Gewohnheiten bei dem Schaffen von den Veduten verursacht, da der Sinn vor allem in der die Bedeutung der Stadt akzentuierten Komposition (Das dominante Element der Vedute ist die Prager Burg.) bestand. Das dramatische Panorama von den Kämpfen um die Neustadtmauern verherrlicht hauptsächlich den Heldenmut von den Verteidigern. Der Blick auf die angreifenden schwedischen Truppen betont die Größe der Übermacht, welche die Prager Bürger im Jahre 1648 besiegten. In den Zusammenhängen der Merians Schlachtproduktion haben die erwähnten Bilder von Škréta keine Analogie.

Abb. 1. Der Plan der umlagerten Stadt Prag im Jahre 1648, *Theatri Europaei* sechster und letzter Theil. Frankfurt am Main. Die bedeutenden betonten Elementen: oben von links L – die schwedische Pontonbrücke; H – das Lager von Pfalzgraf Karl Gustav; I – das Lager von General Königsmarck; K – das Lager von General Wittenberg; unter ihm N – die Position der Wittenbergs Dragoner; in der Befestigung der Neustadt E – Bergtor; F – Pferdetor; über die Moldau D – die Stein-/Karlsbrücke; C – das Kleine Venedig /die gegenwärtige Schützeninsel; auf dem linken Ufer, im Raum von Zlíchov (?) M – die schwedische Befestigung

Abb. 2. Der Plan von Prag in dem Werk *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*

Abb. 3. Das Detail des Abschnittes zwischen dem Bergtor und dem Pferdetor (unten), das der ideale Schnitt durch die schwedischen Umlagerungsanlagen in diesem Raum (oben) ergänzt. *Theatri Europaei* sechster und letzter Theil. Frankfurt am Main

Abb. 4. Die Gravierung der Vedute der umlagerten Stadt Prag nach K. Škréta. Die hervorhebenden Objekte: A – das Pferdetor; B – die Kirche St. Heinrich und Kunigunde; C – die Teynkirche; D – die Prager Burg; E – die Bergtor

Abb. 5. Die gegenwärtige Sicht aus der Bergspitze von Vítkov in der Westrichtung

Abb. 6. Die Gravierung von den Kämpfen um die Neustadtmauern in dem Abschnitt zwischen dem Pferdetor und dem Bergtor. Nach K. Škréta

Fototaf. 8. 1 – das 3D-Modell der Oberfläche von dem Prager Zentrum und der unmittelbaren Umgebung. Die Ansicht in der Richtung W-O. Violett – das Flussbett der Moldau, rot – die in Gegenwart nicht erhaltenen Abschnitte der Barockstadtmauern, gelb – die in Gegenwart nicht erhaltenen Abschnitte der Stadtmauern; 2 – der wahrscheinliche Umfang des Polygons, der auf der Gravierung von Prag im Jahre 1648 abgebildet ist; 3 – der wahrscheinliche Umfang des Polygons, der auf der Vedute der Umlagerung von Prag nach K. Škréta abgebildet ist